

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ СТАНІСЛАВСЬКОГО ГЕТТО В ЗАПИСАХ ФОЄРМАНА

*Присвячую світлій пам'яті
історика Рашида Капланова (1949–2007)*

Українців та гебреїв ріднять, хоча й по-різному, теми Голодомору і Голокосту – одні з найстрашніших трагедій ХХ ст. Наші два великі народи, які особливо постраждали від тоталітарних режимів у ХХ ст., цілком виправдано вважають відновлення національної пам'яті про жахіття геноциду українського народу і Катастрофу визначальними у трактуванні минувшини, сучасності і майбутнього України і Держави Ізраїль.

Сучасні наукові дискусії, які зазвичай лише перелицьовані з політичної кон'юнктури та засад національної безпеки, ще довго точитимуться між українськими та ізраїльськими дослідниками, а також третіми силами. Надто вже дражлива і неспокійна новітня історія. Вона як больова точка наших громадянських суспільств постійно ние, болить, загострюється. Така наша минувшина – свідчення мертвих, живих і ненароджених очевидців того, як наші народи, які, принаймні у Галичині й на Буковині, століттями мешкали разом і знаходили спільну мову, взаєморозуміння і підтримку і не лише в господарській сфері, рятували одне одного чи простягали руку допомоги в роки останньої світової війни.

Це прояви святості простих українців – Костянтина Стукаленка, Ніни Богорад, Марії Джуґан, Віктора й Олени Юрченків та багатьох інших, яких проголосили Праведниками миру. Це – прояви мужності членів Організації Українських Націоналістів, які зокрема врятували від розстрілу небогу видавця української книжки Якова Оренштайна – Цилю Кремер-Оренштайн. Це – гебреї, які добровільно пішли до лав Української Повстанської Армії боротися проти окупантів.

Це – подвижницька праця Владики Андрея Шептицького. Для тисяч українських гебреїв – це велика людина, завдяки якій в греко-католицьких монастирях та храмах у часи війни була створена ціла підпільна мережа для їхнього переховування від нацистських карателів. Чекаємо на історичну справедливість – проголошення Слуги Божого святим і Праведником миру.

Перелік мужніх і безстрашних людей, які за «темних часів» рятували гебреїв від смерті, можна озвучувати досить довго. І бити у дзвін. Бо

відлуння його має завжди нагадувати нам, що були в нашій спільній історії і негідники, провокатори, спекулянти людських доль, які задля власної наживи і короткочасної вигоди продавали найцінніше, що було в їхніх співвітчизників – життя. І були вони з обидвох боків – така вже недосконала природа загнаних у нелюдські умови людей, які сподівалися марноту і гріховністю викласти собі дорогу порятунку.

Святі образи обох народів: українців – від Голодомору Великої України, через траншеї Дем'янового Лазу, криваві яблунівські криниці, поховання Биківнянського лісу під Києвом, тюремні катівні Львова, Станіслава, Тернополя та інших наших міст, аж до Соловків і ГУЛАГу, і від Голокосту гебреїв – безневинно замордованих і перетворених на безкрайній попіл і прах у ґестапівських катівнях та душогубках Освенціма, Бухенвальда, Треблінки, Біркенау, Дахау, Белжця, жертв Бабиного Яру, Янівського табору, Шепарівського лісу біля Коломиї, Дрогобицького яру під Харковом та інших волають про жадливі злочини інтернаціонал-більшовицького та націонал-соціалістського режимів проти людини. Ці режими не робили різниці між українцями і гебреями, бо для них важливішими були класово-революційні переконання або приналежність до «високої» арійської раси. Переконаний, що терміну давнини злочини обох, советсько-німецьких, машин смерті не мають і ніколи не матимуть.

Пам'ять про наші жертви буде завжди святою. Адже це пам'ять не однієї людини, одного класу чи партії, це пам'ять цілої нації. А тому ціла нація не може мати амнезії чи час від часу хворіти на «провали» в пам'яті. Тоді це не нація, а маса. Це ж про неї колись написав зворушливі рядки австрійський письменник Еліас Канетті, який пережив лихоліття тоталітаризму, виклавши їх на папері сумними рядками «Маси і влади».

Не варто сьогодні влаштовувати «змагання жертв» і займатися ревізією людських життів, які нині не повернути. Але варто для нас самих і наших дітей усвідомити життєву істину: применшення трагічності Голодомору і заперечення Голокосту є злочином і блюзнірством. Одночасно не можна обвинувачувати в усіх бідах представників іншого народу, а свій вважати зразковим під оглядом моралі.

Назавжди відійти від негативних етнічних стереотипів, міфо- та ідеологем і шаблонних висновків про складні роки нацистської окупації, взаємну ворожість чи приязнь людей, які населяли колишній Станіслав, допоможуть свідчення безпосередніх очевидців тих подій. Сподіваюся, що в зовсім недалекому майбутньому на вашій полиці із серії «Мое місто» знайдеться місце для гебрейських, польських, українських і навіть німецьких та советських споминів про наше місто в роки Другої світової війни. Тим самим станемо нарешті поколінням іванофранківців, яке знає і поважає власну історію.

Сьогодні поза видимими позитивами важко перевірити достовірність свідчень щоденника станіславця, польськомовного гебрея Юліуша Фоєрмана, який сьогодні публікуємо. Однак зважаючи на те, що описані у ньому складні і трагічні події 1941–1943 рр. про життя і смерть станіславського гетто, про «світла» і «тіні» всередині гебрейської спільноти, відчайдушні спроби порятунку і життя за нацистської окупації, колабораціонізм офіційних, а також інспірованих гестапо, суспільних та охоронних структур у нацистському Станіславі, спогади Ю. Фоєрмана будуть вартісним історичним джерелом.

А що вперше рядки, які ви скоро прочитаєте й осмислите, були опубліковані 1966 р. у Варшаві Жидівським історичним інститутом, то насамкінець дозволю собі деякі пояснення.

Принципова позиція івано-франківського історико-краєзнавчого об'єднання «Моє місто» полягає в тому, щоб називати досліджувані речі своїми іменами. Йдеться про те, як історично і морально правильно називати представників народу Книги, вічних мандрівників та мудреців, які створили незабутній образ гебрейського всесвіту Галичини і зокрема Станіслава. Їхня мандрівка в часі фатально закінчилася під час Другої світової війни. Тоді ж і зникли назавжди *жиди*. І називали так в нашому краї гебреїв, для яких це слово не мало негативних конотацій. Адже слово «жид» утворене від гебрейського Юда – славетний, хвалений. До того ж слово «жид» властиве нашій мові, як і іншим слов'янським мовам (наприклад польській, чеській, білоруській), уживання його в згаданих мовах природне і не має зневажливого характеру, як у мові російській¹. Тож у текстах Ю. Фоєрмана йдеться власне про жидів, а сам автор не міг називати себе євреєм, адже написав щоденник польською мовою, яка такого слова не має.

Бо як тоді розуміти все наше українсько-галицьке письменство і зосібна геніального Франка з його творами (наприклад «Мої знайомі жиди»), які пересипані жидівськими образками з Галичини? Як пояснити формування Жидівського куреня Української Галицької Армії та скликання Східногалицької Жидівської Національної Ради в період ЗУНР? Або прочитаємо спогади Соломона Гольдельмана про 1917–1920 рр., який писав про можливість створення в Україні Жидівської національної автономії...

Щоправда, тоді і жиди, й українці писали про себе з великої літери.

І лише після останньої світової війни до наших міст і подекуди сіл приїхали гебреї з Росії, Молдови, Казахстану та інших земель і почали самі себе ідентифікувати як *євреї*. Переважно ці євреї були

---

¹Див. докладно: «Гебрейський УСЕ-світ Галичини» [в:] Незалежний культурологічний часопис «І», ч. 48, Львів 2007; «Гебрейський Львів» [в:] Незалежний культурологічний часопис «І», ч. 51, Львів 2008.

російськомовними громадянами Советського Союзу. Такими були й російські євреї – кати НКВД, члени більшовицької партії і державні службовці, які прийшли до нас у період першої советської окупації Західної України у вересні 1939-го.

Саме цим пояснюється та ненависть, з якою нерідко місцеве населення в перші дні німецької окупації 1941 р. чинило самосуд над євреями – поплічниками сталінського режиму, які були безпосередньо відповідальними за масові розстріли, арешти й депортації до Сибіру української інтелігенції. До цього слід додати й провокації нацистів, спрямовані на нацьковування місцевих християн на юдеїв, намагання ґестапівців та есесівців здаватися «справедливою караючою силою» нового порядку.

Траплялися випадки і потурання в цих злочинах серед місцевого люду. Та були це не тільки окремі покидьки-українці, як дуже часто нас намагаються переконати, але й росіяни, поляки, фольксдойчі. Дотепер на них – кров невинних жертв і відповідальність за злочин та співучасть у ньому. Визнання персональної вини учасників цих погромів дозволило б рельєфніше показати справжній героїзм тих українців, які, ризикуючи власним життям, переховували гебреїв у своїх домівках.

Історики довели, що участь українців у антиєврейських погромницьких акціях на початку німецько-радянської війни, а подекуди й ініціювання таких дій були викликані складним комплексом економічних та політичних факторів. Це й жорстка конкуренція українських та гебрейських підприємців, у якій досить часто представники обох сторін поводитися не надто чесно, політична відстороненість галицького жидівства від українсько-польської боротьби 1918–1919 рр., а пізніше – співробітництво гебрейського політикуму (не рядових жидів) з польською владою. Ці причини поєдналися з потоком антисемітської пропаґанди з боку польських та українських праворадикальних політичних кіл, що в 1930-х рр. перебували під відчутним впливом нацизму і спричинилися до трагедії галицьких жидів початку війни...

Погоджуюся з моїми колеґами, які вважають, що ці люди, які нині ідентифікують себе як *євреї*, мають право на свою історію, але навряд чи їхнім обов'язком є накидати її нам та й зрештою вимагати називати «неіхніх» євреїв євреями. А вони такими ніколи не були. А були Жиди, Жидівки і загалом Жидівство, до яких місцеві українці ставилися з повагою, як і належить добрим сусідам.

На часі – об'єктивна і неупереджена історія жидів у Станиславові, так само, як і історія євреїв в Івано-Франківську. Наразі ці тексти не опубліковані, але деякі з них вже написані. Розумному вистачить.

Іван Монолатій